

XVII. YÜZYILIN ORTALARINDA TRABZON TOPLUMUNDA HİBE UYGULAMALARI

Sabiha ALTINDEĞER¹

Öz

Hibe tarih boyunca insanların birbirlerine yaptığı bir bağış işlemidir. İslam hukukunda hibenin karşılıklı (ivazlı) ve karşılıksız (ivazsız) olarak iki çeşidi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde şer'iyeye mahkemesi kayıtlarında hibe örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çalışmada 1831, 1832 ve 1833 nolu ve Miladi 1648-1653/Hicri 1058-1063 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden Trabzon şer'iye sicillerinden faydalanılmıştır. İncelenen sicillerdeki hibe kayıtları genel olarak dikkate alındığında hibede bulunan tarafların hayır amaçlı hibeler yaptıkları gibi yakınları sayılacak kişilere de hibe yapmak suretiyle hileli işlem olarak yorumlanabilecek hibelerde de buldukları tespit edilmiştir. Çalışmada bunlara ek olarak hibe kayıtlarının ayrıntılı bir analizi yapılarak bu konudaki anlaşmazlıklar, hibenin tarafları, konusu, karşılıklı (ivazlı) ya da karşılıksız (ivazsız) olması durumu gibi hususlar irdelenmiştir. Çalışmanın 17. Yüzyılın ikinci yarısı başlangıcında Trabzon'da hibe hususundaki genel temayülleri ve davranış şekilleri hakkında fikir vererek araştırmacılara yardımcı olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelime: XVII. Yüzyıl, Trabzon, Hibe, Şer'iyeye Sicilleri

¹ Dr., saltindeger@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1705-5967.

DONATION PRACTICES IN TRABZON SOCIETY IN THE MID-17th CENTURY

Abstract

Donation is a process of granting activity that people make to each other throughout history. In Islamic law, there are two types of grant as reciprocal and unrequited. Examples of grants are frequently encountered in the court records of the Ottoman State. In this study, Trabzon court records numbered 1831, 1832 and 1833, which contain the records between 1648-1653/1058-1063 were used. When the grant records in the examined registries are taken into account in general, it has been determined that the donors made grants for charitable purposes, as well as grants that can be interpreted as fraudulent transactions by making grants to their relatives. In addition to these, a detailed analysis of the grant records was made about disagreements, the parties of the grant, and whether the grant was reciprocal or unrequited. The aim of the study is to help researchers by giving an idea about the general tendencies and behaviour patterns in Trabzon about the donation activities at the beginning of the second half of the 17th century.

Keywords: XVIIth Century, Trabzon, Donation, Court Records

1. GİRİŞ

İslam hukukunda yaygın bir terim olarak kullanılan “hibe” kelimesi sözlükte “bağışlama, ihsan” olarak geçmektedir (Şemseddin Sami, 2009, s. 1505). İngilizcede “gift” kelimesi, hibe karşılığında kullanılsa da (Alkım vd. 2014, s. 482), hibe bu kelimenin daha dar anlamda kullanılmış halidir. Yani gift, daha geniş bir anlam ifade etmekte ve “teberru” (bağış) kavramını karşılamaktadır (Şener, 1984, s. 11). Teberru kelimesi, bir şeyi içinden gelerek ve bir karşılık beklemeden vermeyi ifade etmektedir (Aybakan, 1991, s. 215). Hibe, sadaka, vakıf, vasiyet, hediye teberruun içinde yer almaktadır. Dolayısıyla hibe, teberrunun yalnızca bir çeşidini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle her hibe teberru olmakla birlikte her teberru bir hibe değildir. Teberrunun bir çeşidi olan sadaka ile hibenin anlamlarındaki farklılık ise kişinin niyetine göre değişmektedir. Hibe fakir ve yardıma muhtaç birine sevap kazanma niyetiyle yapılıyorsa sadaka tabirini karşılamaktadır (Şener, 1984, s. 18-21). Çünkü hibe yardım amaçlı olmaksızın yakın akrabalara da yapıldığı gibi karşılıklı (ivazlı) veya karşılıksız (ivazsız) şeklinde de çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıca verilen sadakadan geri dönülmesi mümkün değilken hibe de geri dönme (rücu) olabilmektedir

İslam hukukunda hibe, “karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayattayken temliki” şeklinde tanımlanmaktadır. “Karşılıksız olma” kaydı hibe işlemi satış işleminden ayırmaktadır. Mecelle, bir hibe akdinde başlangıçta şart koşulursa işlemin hibe olmaktan çıkıp satım hükmünü alacağını belirtmiştir. Ancak akdin hibe mi satım mı olduğunu belirleyen ana ölçüt, hibede herhangi bir karşılığın bulunması değil hibe edilen malın değeriyle karşılığında

alınan mal veya hizmetin değeri arasında makul bir dengenin bulunup bulunmadığıdır. Böyle bir denge bulunmayıp karşılık (ivaz) sembolik kaldığında işlem yine hibe vasfını korumaktadır. Hibe işlemlerinde taraflar (hibe eden ve edilen), hibe konusu, hibenin karşılıklı (ivazlı) veya karşılıksız (ivazsız) oluşu yer almaktadır. Hibe işlemi hibe eden ve alan arasında icâb ve kabul ile gerçekleşmektedir (Bardakoğlu, 1998, s. 421-426). Hibe ancak teslim ile tamamlanmakta, bir kimse birine bir şey bağışladığı zaman teslim etmedikçe, bu bağışlama tamamlanmış sayılmamaktadır. Kabz gerçekleşmeden hibe eden malı başkasına hibe etse, satsa veya ölse ilk hibe geçersiz olmaktadır (Şimşirgil&Ekinci, 2008, s. 130). Hibe işleminin sadece yaşayanlar arasında yapılması söz konusudur. Hayatta olmayan veya henüz doğmamış bir kişiye hibede bulunulamamaktadır. Hibeyi yapan kişi (vâhib) hasta olup ölmeyen önce bir hibede bulunmuşsa ve hibe yapılan kişi hibeyi kabz etmişse, hibeyi yapan öldükten sonra hibe vasiyet hükmünde olmakta ve merhumun mal varlığına bakılmaktadır. Bu durumda eğer hibeyi yapan şahsın hibe ettiği miktar terekenin üçte birini geçmezse hibe gerçekleşmekte, eğer hibe terekenin üçte birini geçerse fazla miktar için mirasçılarının icazeti gerekmektedir (Şener, 1984, s. 32, 90).

Anne ve babanın çocuklarına hibe yaparken onlar arasında ayırım gözetmemeleri ve adaletli olmaları gerekmektedir. Nitekim hadislerde de bu konuya değinilmiştir. Sahabeden Beşir, oğlu Numan'a hibede bulunmak ve Peygamber'i de bu hibeye şahit tutmak istemiştir. Peygamber Beşir'in diğer çocuklarına hibe yapmadığını öğrenince "Allah'tan korkunuz da çocuklarınız arasında adalet ediniz" buyurmuştur. Zikredilen hadis, anne ve babanın çocuklarına hibe yaparken onlar arasında ayırım yapmasının doğru olmadığını açık bir şekilde belirtmektedir. Böyle bir hibenin hukuki olarak doğruluğu mezhepler arasında tartışılmış, fakihlerin çoğu bu konuyu hukuki bir yaptırıma bağlamayı gerekli görmemiştir (Bardakoğlu, 1998, s. 425).

Hibe eden, hibesinden dönmek istese, kendisine hibe yapılan da, hibe olunan malı tükettiğini iddia etse, hibe yapılan kişinin sözü muteber olmaktadır. Çünkü hibeden dönmek sahihtir, ancak hibe edilen mal tüketilmişse (mesela mum yakılmış, şeker yenilmişse) artık hibeden dönmek mümkün değildir (Şimşirgil&Ekinci, 2008, s. 96). Ayrıca bir kimse kendisine bağışlanan malı, başkasına satsa artık bu malı bağışlayan kimse hibesinden dönemez. Çünkü artık o malın mülk edinme sebebi değişmiştir. Kendisine mal bağışlanan kimse öldüğü zaman da bu mal miras yoluyla vârislerine intikal edeceği için hibe eden hibesinden dönemez (Şimşirgil&Ekinci, 2008, s. 161). İslam hukuku, hibeyi yapanın yaptığı hibeden dönmesini hukuken uygun görse de Peygamber (S.A.V.) "hibesine dönen kimse,

kustuğu şeyi yiyen köpek gibidir” şeklindeki ifadesi hibeden dönme konusunun hadislerde tasvip edilmediğini göstermektedir. Ancak İslam hukukçuları, bu hadiste, hibeden geri dönülmesini hukuk bakımından değil, sadece insanlık ve ahlâk bakımından kınanmış olduğunu belirtmişlerdir (Şener, 1984, s.106).

Hibe, toplumda insanlar arasında sevgi, cömertlik ve yardımlaşma duygularını teşvik edici bir işlem olarak görülse de konu insan olunca hayır amaçlı oluşan bir kurumu bile çeşitli yolsuzluklara alet etmek kaçınılmaz olmuştur. Nitekim faiz yasağında, gayrimenkul satışında komşunun şuf'a hakkını (ön alım hakkı) düşürmek amacıyla, mirasçidan mal kaçırmak gibi amaçlarda insanlar hibeyi kullanmışlardır (Yılmaz, 2017, s. 211-232). Hukuken meşru olan akitlerin kanuna karşı hile oluşturacak şekilde gayrimeşru amaçlar için kullanılmasının tedbiri genelde kişilerin dindarlık ölçüsüne ve ahlaki yetişkinliklerine bırakılmıştır. Bu nedenle İslam hukukunda, kişinin zekâtı kurtulmak için yıl dolmadan malını bir yakınına hibe etmesi, komşunun şuf'a hakkını düşürmek için mülkünü alıcıya hibe edip alıcının da kendisine mülkün bedelini hibe etmesi, namaz, oruç ve kefaret borçlarının sadakası için göstermelik hibe yapılması gibi davranışlarda hukuki bir yaptırım uygulanmamış, bu davranışlar sadece hile örnekleri olarak zikredilmiştir (Bardakoğlu, 1998, s. 424).

Kur'an-ı Kerim'de hukuki anlamda hibeden söz eden bir ayet olmamakla birlikte Kur'an'da sık sık geçen “sadaka” kelimesi, teberru ve dolayısıyla hibeyi içine alan bir tabir olarak kabul edilebilmektedir. Hibe işleminde bir Müslüman için servetin dağılmasını gözeten ekonomik görüşten daha fazlası vardır. İslam'a göre insanın dünya malına taparcasına bağlanmaması gerekmektedir. Hibe insanlar arasında yardımlaşmanın ortaya çıkmasına sebep olması ve manevi duyguları ön plana çıkardığı için arzu edilerek yapılan bir uygulamadır. Bağışlama birçok kişinin kin ve nefretini yok edip, onların iyi yanlarını ortaya çıkarabilir. İyi kalpli ve cömert bir insan için hibede bulunmak çok asil bir davranıştır (Şener, 1984, s. 12-15).

Hibe işleminin hukuki alt yapısı İslam hukuku kitaplarından ve fetva mecmualarından tespit edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde halkın birbirine yaptıkları hibeler daha sonra bir karışıklık veya anlaşmazlık çıkmaması için mahkemede kaydedtirilirdi. Bu bağlamda kimin, kime, neyi hibe ettiği ve karşılıklı (ivazlı) veya karşılıksız (ivazsız) hibe olduğu şer'iyeye sicillerinden öğrenilebilmektedir. Bu bağlamda 1648-1653 (1058-1063) yılları arasında 5 yıllık bir süreci ihtiva eden 1831, 1832 ve 1833 numaralı Trabzon şer'iyeye sicilleri taranarak hibe kayıtları tespit edilmiştir. Bu kayıtlar incelenmiş ve hibelerin kimden, kime yapıldığı,

hibe konusunun ne olduğu ve hibe konulu ihtilaflar araştırmaya tabi tutulmuştur. Çalışmada İslam hukuku çerçevesinde Trabzon toplumunun sosyal hayatına bakılması hedeflenmiş, bu şekilde şehir tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması düşünülmüştür.

2. TRABZON'DA HİBE KAYITLARI

1648-1653 (1058-1063) yılları arasını ihtiva eden 1831, 1832 ve 1833 numaralı Trabzon şer'iyeye sicillerinde hibe konulu toplam 91 kaydın 59'u doğrudan yapılan hibelerin mahkemeye tescil ettirilmesi amaçlı yapılmıştır. Diğer 32 kayıt ise hibe konusu üzerine yaşanan ihtilaflardan oluşmaktadır. Sicillerdeki hibe kayıtlarında hibe yapanın kim olduğu (vâhib), kime hibe yaptığı (mevhûbunleh), hibe edilen malın ne olduğu ve bu hibenin karşılıklı mı karşılıksız mı olduğu bilgileri yer almaktadır. Bahsi geçen 59 adet doğrudan hibe kaydı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Trabzon'da Gerçekleşen Hibelerin Tarafları ve Hibe Konuları

TŞS Defter No/Belge No	Hibe Eden (Vâhib)	Hibe Edilen (Mevhûbunleh)	Hibe Konusu	Tarih
1831, 3/10	Gönye Sancakbeyi Ömer Bey	Azatlı cariyeye Çeşmisiyah	Aşağı Hisar'da sınırları belirtilmiş boş toprak	Evâhir-i Receb, 1050
1831, 4/2	Ömer b. Abdullah	Oğlu Mehmet	Sınırları belirtilmiş, çeşitli ağaçları olan bahçe	4, Şaban, 1058
1831, 8/8	Belkıs bt. Hüseyin	Üvey oğlu Mehmet	İki katlı ev, avlu, çeşitli ağaçları olan bahçe	Evâsıt-ı Zilkade, 1058
1831, 13/17	Elhac Siyavuş	Damadı Mustafa b. Bayram	Sınırları belirtilmiş bir katlı ev ve bahçe	Evâil-i Safer, 1059
1831, 14/16	Üstad Resul b. Kurd	Damadı İshak Beşe	Bir katlı ev, çardak, avlu, anbar, ağaçlı bahçe	Evâhir-i Safer 1059
1831, 17/5	Tutsiye bt. Yani	Oğlu Ahmet b. Abdullah	Her neye sahip ise hepsi	Evâsıt-ı Rebiülevvel 1059
1831, 18/2	Süleyman Çelebi b. Osman	Emektarı Mahmut	Kendi mülkünden ayırdığı boş toprak	Evâsıt-ı Rebiülevvel, 1059
1831, 23/8	Frenkut bt Abdullah	Oğlunun kızları Havva ve Saliha bt. İbrahim	Bahçeli iki ev	Evâhir-i Cemaziyelevvel 1059
1831, 25/16	Neslihan bt. Haydar	Kocası Turhan b. Murad	6 zira' bir oda, bir zeytin, bir elma, bir incir ağaçları ve dört direkli eyvan	Evâil-i Şaban, 1059
1831, 27/15	Safiye bt. Hasan	Hüseyin b. Bali	Bahçe ve mülk	Evâhir-i Ramazan, 1059
1831, 29/2	Hanife bt. Hakverdi	Akrabası Ali b. Murad	Her neye sahip ise hepsi	Evâsıt-ı Şevval, 1059
1831, 31/11	Ayşe bt. Yusuf	Kocası Ahmet	Mülk ve bahçe	Evâsıt-ı Zilkade, 1059
1831, 35/11	Abdülbaki Beşe b. Mehmet	Oğulları Mustafa ve Mehmet	Mustafa'ya: eski ev haremine bitişik bahçe, boz toprak ve mülk. Mehmet'e: ev, bahçe, boz toprak ve mülk	Evâsıt-ı Muharrem 1060
1831, 40/8	Emi Hatun	Kocası Mehmet	Bahçe	Evâhir-i Safer 1060

1831, 41/10	Fatma Hatun	Oğlunun çocukları	4000 akçe mihir ve Fatma'ya düşen hisse	Evâsıt-ı Safer 1060
1831, 49/14	Mehmet Paşa	Azatlısı İbrahim	Rize'de beytülmale kalan ev ve mülk	Evâhir-i Rebiülevvel 1060
1831, 53/3	Araboğlu Mustafa	Karısı	Ortak sahip oldukları mallarındaki hissesini	Gurre-i Cemaziyelevvel 1060
1831, 64/6	Davut Beşe	Kızı ve damadı	2 ev, su kuyusu, bahçe, 2 kök zeytin ağacı	Evâil-i Şevval 1060
1831, 65/6	Nazenin bt. Abdullah	Kurt b. Rıdvan	Mülk ve ağaçlı bahçe	Evâil-i Zilkade, 1060
1831, 67/6	Havva bt. Elhac Süleyman	Kızı Nasibe bt. İbrahim	Bir ev, ambar ve mülk içindeki altın ve gümüş kap kakak	Evâil-i Zilkade 1060
1831, 71/15	Korucu Ahmet Ağa	Kızı Kamer Hatun	İki katlı ev, su kuyusu ve eşya (ivazlı)	Evâsıt-ı Zilhicce 1060
1831, 73/3	Safiye bt. Abdullah	İbrahim b. Abdullah	İçinde çeşitli ağaçlarıyla bahçeli bir bab ev (ivazlı)	Selh Zilhicce 1060
1831, 73/7	Hasan b. İskender	İki oğlu	Oğullarının her birine 400 yüz koyun toplam 800 koyun	Evâil-i Muharrem 1060
1831, 74/10	Demircizade Mehmet Çelebi	Kızı Fatma	Ortahisar'da bulunan mülkünün yarısını	Evâil-i Muharrem 1060
1831, 75/11	Ayşe Hatun bt. Ali Bey	Musa Paşa	Bir ev, ambar, su kuyusu, hamam ve bunların içinde olan çeşitli ağaçları	Evâsıt-ı Muharrem 1060
1831, 99/4	Halime bt. Mehmet	Kız kardeşinin oğlu Molla Mehmet b. Bektaş	Bir oda, ahır, ambar, 2 incir, 1 turunç, 2 erik ve dut ağaçları	13 Zilhicce 1060
1832, 5/8	Hacı Ali b. Şehsuvar	Kızı Ayşe	Ocaklık oda	Evâsıt-ı Safer 1061
1832, 11/1	Tursune bt. Süleyman	Kızı Havva	Tursune'nin babasından intikal eden mülk	Evâil-i Rebiülevvel 1061
1832, 15/6	Narin bt. Aydın	Piri Beşe b. İlyas Beşe	Narin'in babasından intikal eden mülk	Evâil-i Rebiülahir 1061
1832, 17/2	Satılmış b. Osman	Kızı Fatma	Kindinar Mahallesinde bulunan mülkün yarısı	Evâsıt-ı Rebiülevvel 1061
1832, 19/1	Rukiye bt. Ali	Mehmet Beşe b. Ali	Ev, fırın ve ağaçlı bahçe	Evâhir-i Rebiülahir 1061
1832, 20/3	Trabzon kadısı Hüseyin Efendi	Kızı Abide	İçinde ağaçlı bahçesi olan iki katlı ev	Evâhir-i Rebiülahir 1061
1832, 22/4	Safiye bt. İsmail	Kızı Bakiye	İçinde binası olan arsa ve arsa yolunun ardındaki yeri	Evâil-i Cemaziyelevvel 1061
1832, 33/3	Atika bt. Ali	Damadı Mahmut b. Mustafa ve kızı Mukime	İki katlı ev, çeşitli ağaçları olan menzil ve bahçenin tasarrufu	Evâil-i Ramazan 1061
1832, 37/1	Mavermad v. Yor	Azatlısı Yuri v. Abdullah	Mülk ve 4000 akçe	Evâil-i Şevval 1061
1832, 46/4	Hatice bt. Abdullah	Kızı	Yarısını damadına sattığı mülkün diğer yarısı	Gurre-i Zilhicce 1061
1832, 67/6	Ahmet b. Rüstem	Oğlunun oğulları Ömer ve Osman	Bir ev ve avlu	Muharrem 1061
1832, 84/5	İbrahim Beşe b. Murad	Mehmet Beşe b. Murad	Debbağ dükkânı	Selh-i Safer 1062
1832, 91/3	Safiye Hatun	Üvey oğlu	Zahire, döşek, yorgan	Evâhir-i Rebiülevvel

		Hüseyin Çelebi		1062
1832, 91/5	Fatma bt. Behram	Kocası Elhac Murad'ın azatlı kölesi Siyavuş	Çeşitli ağaçları olan bahçe	Evâil-i Receb 1062
1832, 94/4	Belkıs Hatun	İshak Çelebi	İki katlı ev ve dâhilinde olan ağaçlı bahçe	Evâil-i Rebiülevvel 1062
1832, 94/6	Asiye bt. Osman Beşe	Kocası	İki katlı ev	Evâil-i Rebiülahir 1062
1832, 96/8	Emine bt. Mehmet Bey	Kocası Musli Bey b. Ali	Ev, çardak, asmalı ağaçlar ve civarında olan boz topraklar	Evâil-i Reviülahir 1062
1832, 98/5	Elif bt. Kurd	Kızının kızı Fatma	Sınırları belirtilmiş mülk	Evâsıt-ı Rebiülahir 1062
1832, 101/6	Şemi bt. Rüstem	Kardeşinin oğlu Hüseyin b. Arslan	Ev ve eşya	Evâhir-i Rebiülahir 1062
1832, 106/9	Fatma bt. Abdullah	Üvey oğlu Abdülbaki	Bir inek	Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1062
1833, 8/3	Saime bt. Satılmış	Osman Ağa b. Murad	Sınırları belirtilmiş mülk	Evâsıt-ı Cemaziyealahir 1062
1833, 10/7	Ahmet, Hasan, Ömer, Murteza ve Mehmet kardeşler	Yeniçeri Zabiti Ebubekir	Babaları Subaşı Ali'den intikal eden toprak	Evâsıt-ı Recep 1062
1833, 11/4	Saime bt. Hasan	Oğulları Ömer, Osman, Hasan, Hüseyin	15.000 akçe mihrini	Evâsıt-ı Recep 1062
1833, 15/4	Adile Hatun bt. Ahmet Beşe	Kızının kızı Havva	Çeşitli eşyalar	Evâil-i Şevval 1062
1833, 15/5	Adile Hatun bt. Ahmet Beşe	Kızının oğlu Ali	40 riyâli kuruş ² , 20 koyun, 1 öküz, 1 sığır ve çeşitli eşyalar	Evâil-i Şevval 1062
1833, 17/3	Mehmet Çelebi b. Bali	Kızı Ayşe	Ev, ambar, asmalı mülk, findıklık ve çayırılık	Evâsıt-ı Zilkade 1062
1833, 31/5	Murat Çelebi b. Yorgancı Mehmet Ağa	Kızı Ayşe	Ev, ahır ve bahçe	Evâil-i Rebiülahir 1063
1833, 35/1	Zimmi kadın	Kızları	Ev, 7 kök zeytin ağacı, 1 kök turunç ağacı, fırın	Evâhir-i Rebiülahir 1063
1833, 40/7	Rabia bt. Mustafa	Kızı Saliha Hatun	İki katlı bir ev, bir dükkân	Evâil-i Recep 1063
1833, 42/6	Kerazi v. Yor	Oğlunun oğlu Suzuri v. Dimitri	Mülk, fırın, ambar, bahçe, boz topraklar	Evâhir-i Recep 1063
1833, 43/1	İne bt. Abdullah	Kocası Veli b. Hüseyin	Evinin yarısını	Evâhir-i Recep 1063
1833, 45/2	Saliha Hatun	Oğlunun oğulları Hasan Çelebi ve Hüseyin Çelebi	Bir ev ve dâhilinde olan sofa ve çeşitli ağaçlar	Evâil-i Ramazan 1063
1833, 86/4	Mustafa Beşe b. Abdullah	Azat ettiği kölesi Şahin	İki yaşında köle	-

Tabloda verilen hibelerin hepsi mahkemede belgelendirme amaçlı yapılmıştır. Yani bu kayıtlar yapılan hibenin artık yapıldığı kişinin malı olduğunu gösteren belge niteliğini taşımaktadır. Özellikle bazı kayıtlar yıllar önce yapılmış olan bir hibenin varisler tarafından

² Osmanlı piyasasında ve arşiv kayıtlarında riyal ismine XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti, İspanyol sikkesi reali “riyal” şeklinde adlandırmıştır. Bkz. Bölükbaşı, 2019, s. 426-428.

kabul edildiğini göstermektedir. Tabloda verilmeyen iki adet davada vâhib ölmeden önce ailesinden birine mal hibe etmiş, öldükten sonra kalan mirasçılar mahkeme huzurunda hibede bir alakalarının bulunmadığını bildirmişlerdir. Nitekim 30 Ocak-8 Şubat 1653 (Evâil-i Rebiülevvel 1063) tarihinde Çölmekçi Mahallesinden Süleyman Beşe'nin oğulları Mehmet, Bünyad ve Ali mahkemeye gelerek, babaları Süleyman Beşe'nin beş sene önce kardeşleri Mustafa'ya Yomra'da bulunan asmalı bahçesini ve boz toprağını ve içinde bulunan çeşitli ağaçlarını, Çölmekçi Mahallesinde bulunan iki katlı evini hibe ettiğini, kendilerinin de hibeye itirazlarının ve bu malların üzerinde bir alakaları olmadıklarını kaydettirmişlerdir (TŞŞ, 1833, 29/8).

Yapılan hibelerin ihtiyacı olan kişilere bağış amaçlı mı yapıldığı ayrı bir soru işaretidir. Hibe kayıtlarına bakıldığında çoğunlukla aile içi hibeler göze çarpmaktadır. Azınlıkta kalan diğer kayıtlarda ise hibe yapılan kişilerin bu bağışa ihtiyacı olup olmadığı hibe yapılan kişilerin unvanlarına bakılarak anlaşılmaktadır. Tüm kayıtların içinde aile içi hibe olup olmadığı fark etmeksizin sadece 3'ünde hibe yapan kişi "hasbetenlillah" (Allah rızası için) tabirini kullanmıştır. Yani kişi sevap kazanmak için hibe işlemini gerçekleştirdiğini mahkemede belirtmiştir. Nitekim 13-22 Nisan 1651 (Evâhir-i Rebiülahir 1061) tarihinde Debbağhane Mahallesinden Ali kızı Rukiye Hatun, içinde çeşitli ağaçları olan bahçeyi Kuloğlu Mehmet Beşe'ye Allah rızası için hibe ettiğini kaydettirmiştir (TŞŞ, 1832, 19/1). 17-26 Eylül 1651 (Evâil-i Şevval 1061) tarihinde ise İmaretî Hatuniye Mahallesinden Safiye, üvey oğlu Hüseyin Çelebi'ye yaptığı hibede "hasbetenlillah" tabirini kullanmıştır (TŞŞ, 1832, 91/3).

Hibe kayıtlarında öncelikle hibe yapan kişinin (vâhibin) ismi, hibe yapılan kişinin ismi, eğer varsa vekillerinin isimleri verildikten sonra hibe yapan (vâhib) hibe konusunun ne olduğunu belirtip "hibe ve temlik ettim" demekte, hibeyi alan kişi de "hibeyi kabul ve kabz eyledim" dedikten sonra hibe işlemi gerçekleşmektedir. Aşağıda verilen bir hibe kaydı hibe akdine örnek teşkil etmektedir.

Budur ki Eksotha Mahallesi'nden Üstad Resul b. Kurd mahfil-i şer'i şerifte dâmadı İshak beşe b. Abdullah mahzarında ikrâr ve itirâf idüb mahalle-i mezburede vâki lede'l-ahâli ve'l-ciran malumu'l-hudud olan bir bab tahtâni mülkî menzili ve odayı ve çardağı ve mahzeni ve ambarı ve bağçeyi eşcârı müsmire ve gayri müsmireyi cem'üt-tevabi ve'l-levâhık ile mezbur İshak Beşe'ye hibe-i sahihe ile hibe ve temlik ve tahliye ve teslim idüb ol dâhi ittihabı kabul ve kabz eyledim didikten sonra sıhhati hibeye hüküm olunub hâzel vesika ketb olundu tahiren fi tarihül mezbur 1059 (TŞŞ, 1831, 14/16).

6-15 Mart 1649 (Evâhir-i Safer 1059) tarihli bu kayıta Eksotha Mahllesinde yaşayan Üstad Resul, damadı İshak Beşe'ye yine Eksotha Mahallesi'nde bulunan tahtâni (altta) bir oda, çardak, mahzen, ambar ve içinde çeşitli ağaçlar bulunan bahçeyi hibe etmiş, İshak Beşe de bu hibeyi kabul etmiştir.

2.1.Müslümanlarca Yapılan Hibeler

Fıkıh kitaplarında hibe işleminin gerçekleşmesi için herhangi bir dine mensup olunması gerekliliği belirtilmemiştir. Sicillerde de görüldüğü üzere tıpkı Müslümanlar gibi gayrimüslimler de hibe uygulamasında bulunmuşlardır. Bu nedenle çalışmada Müslümanlar ve gayrimüslimlerin yaptıkları hibeler ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kadınların mülk edinme ve bu mülklerini istedikleri gibi tasarruf edebilme hakları vardır. İslam hukukunda “mal ayrılığı rejimi kabul edilmiş olup, kadın mal varlığını kocasına teslim etmek zorunda olmadığı gibi kocasının iznini almadan kendi malları üzerinde her türlü hukuki tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Şer'iyeye sicillerinde de birçok örneğine rastlandığı gibi Osmanlı kadını, alım-satım, rehin, karz ve hibe gibi birçok konuda taraflardan biri olmaktadır (Akyılmaz, 2017, s. 333). Yukarıdaki tabloya bakıldığında da 59 hibe kaydının içinde en fazla hibe yapan tarafın kadınlar olduğu dikkatleri çekmektedir. Bunların içinde 32 hibe işlemi Trabzonlu Müslüman kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu hibelerin kimlere yapıldığı göz önüne alındığında en fazla aile içi olmak üzere aileden veya akrabadan olup olmadığı belirtilmeyen kişiler de mevcuttur. 36 kadının hibe yaptığı kişiler 1'i oğlu, 6'sı kızı, 7'si kocası, 5 torunu, 2'si yeğeni, 3'ü üvey oğlu, 1'i kocasının azatlı kölesi ve 8'i de akraba olup olmadığı belirtilmeyen kişilerden oluşmaktadır. Hibe konuları genel itibarıyla mülk olmakla birlikte iki hibe kaydında kadın, kocası ölünce onun kendisine vermekle yükümlü olduğu mihri terekeden almamış, çocuklarına hibe etmiştir. Bu kayıtlardan birinde 10-19 Temmuz 1650 (Evâsıt-ı Recep 1060) tarihinde, vefat eden Bünyad Beşe'nin karısı Fatma, 4000 akçe mihri ve hissesini oğlunun çocukları Mustafa, Bünyad, Ali, Mehmet, Saliha ve Nesibe'ye hibe etmiştir (TŞŞ, 1831, 41/10). Diğer kayıta ise 18-27 Haziran 1652 (Evâsıt-ı Recep 1062) tarihinde, Hasan Bey'in kızı Saime, merhum kocası Ahmet Beşe'den intikal eden 15.000 akçe mihri çocukları Havva, Ömer, Osman, Hasan ve Hüseyin'e hibe etmiştir (TŞŞ, 1833, 11/4).

Kadınların yaptıkları hibelere bakıldığında bir kayıt dikkatleri çekmektedir. Kayıta kadın kocasına hibe adı altında İslam hukukunda uygulanmayan ancak halk arasında adet olarak kabul edilen “ergencelik” vermiştir. Ergenlik/ergencelik, dul bir kadının henüz evlenmemiş genç bir erkekle evlenmesi üzerine erkeğe bekârlık hakkı olarak hediye suretinde verilen para demektir (Pakalın, 1993, s. 300). Ergenlik erkeğe verilen bir mal olsa da hibe

edilmediği sürece kadının malı olmaya devam etmiştir (Özcan, 2018, s. 103). Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin bu durumla ilgili verdiği fetva şöyledir:

Mes'ele: Zeyd, kızkardeşi Hind-i müteveffanın kızı Zeyneb'i, Amr'a zevceliğe verdikte, ergenlik on bin akça verse, Zeyneb fevt oldukta, Zeyd akçayı Amr'dan almağa kadir olur mu?

El-cevap: Zeyd vermiş olucak ergenlik olmaz, rüşvet ise alır, hibe ise almaz (Düzdağ, 2012, s. 35).

12 Mart 1652 (Evâil-i Reviülahir 1062) tarihinde, Debbağhane Mahallesinde yaşayan Mehmet Bey kızı Emine Hatun kocası Musli Bey'e ev, çardak, asmalı ağaçlar ve civarında olan boz topraklarını adet üzere ergencilik yoluyla hibe ettiğini bildirmiştir (TŞŞ, 1832, 96/8). Bahsi geçen bilgilere göre ergenlik bedeli hibe olarak belirtildiği için mallar Musli Bey'in zimmetine geçmiştir.

İncelenen kayıtların 21'inde Müslüman erkekler hibe etmişlerdir. Taraflar bu kayıtların 3'ünde oğullara, 8'inde kızlarına, 2'sinde damatlarına, 1'inde karısına, 3'ünde azat ettikleri kölelerine, 1'inde torununa gibi yakınlarına hibe ederken 3 kayıтта hibe diğer kişilere yapılmıştır. Erkek vâhiblerin en fazla aile içi ve yakın akrabalara hibede buldukları tespit edilmiştir. Diğer hibeye örnek olarak 18-27 Haziran 1652 (Evâsıt-ı Recep 1062) tarihinde, Ahmet Çelebi, Hasan Çelebi ve Ömer Çelebi, dedeleri Subaşı Sefer'den kendilerine intikal eden Ortahisar'da bulunan bir arazinin dörtte birini Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuş'a³ hibe etmişlerdir (TŞŞ, 1833, 10/7).

Hibe işlemleri genel itibariyle aile içine ve yakın akrabalara yapılmıştır. Aile içi hibelerde kadınlar çocuklarına, kocalarına ve torunlarına, erkekler ise en fazla çocuklarına hibede bulunmuşlardır. Bu hibelerin ise gerçekten aile içi yardımlaşma amaçlı mı yoksa miras kaçırma niyetiyle mi yapıldığı bilinmemekle birlikte bu durum ancak daha sonra mirasçılar arasında hibeden dolayı bir anlaşmazlık çıktığı zaman tespit edilebilmektedir. Bunun dışında çocuklara yapılan hibelere bakıldığında çocuklar arasında ayırım gözetmeksizin hibe yapıldığı da görülmektedir. 14-23 Ocak 1650 (Evâsıt-ı Muharrem 1060) tarihinde Abdülbaki Beşe oğulları Mustafa'ya bir eski mülk ve çeşitli ağaçları olan bahçeyi, boz toprağı, Mehmet'e eski eve bitişik bahçe ve boz toprak ve bir miktar mülk hibe etmiş aynı zamanda oğullarının ikisine ortak birer mülk ve bir ambar hibe etmiştir (TŞŞ, 1831, 35/11). Yine aynı tarihte Ayasofya Mahallesinde yaşayan Hasan iki oğlunun her birine 400'er baş olmak üzere toplam 800 baş koyun hibe etmiştir (TŞŞ, 1831, 73/7). 5-14 Eylül 1652 (Evâil-i Şevval 1062) tarihli iki kayıтта, Ahmet Beşe'nin kızı Adile Hatun torunları arasında bir ayırım yapmamış hem kız torununa hem erkek torununa hibede bulunmuştur. Adile Hatun kızının kızı Havva'ya kuşak, altın yüzük, küpe, sarı kaftan, halı, hamam havlusu, sandık, leğen vb. ev eşyaları, kızının oğlu

³ Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, 2013, s. 253-275.

Ali'ye 40 Riyâli kuruş, 20 koyun, bir öküz, 1 sığır ve çeşitli ev eşyaları hibe etmiştir (TŞŞ, 1833, 15/4, 15/5). Hem erkeklerin hem de kadınların çocuklarına yaptıkları hibelerde en fazla kız çocuklarını tercih ettikleri görülmektedir. Miras paylaşımında kız çocuklarına daha az pay düşmesi sebebi ile hibe eden şahısların bu tür bir yol ile bu eksikliği tazmin etmek istedikleri düşünülebilir⁴.

Anne veya babaların çocuklarının içinden sadece birine hibe yapmaları halinde, diğer kardeşler hibe yapan kişinin vefatından sonra ya itiraz etmiş mahkemeye başvurmuş ya da yapılan hibeye hiçbir itirazlarının olmadıklarını mahkemeye kaydettirmişlerdir. Bu durumun örneği Şubat 1653 (Rebiülevvel 1063) yılında Süleyman Beşe'nin çocukları arasında gerçekleşmiştir. Çölmekçi Mahallesi'nden Süleyman Beşe vefat etmeden önce oğlu Mustafa'ya Yomra'da bulunan asmalı bahçe, boz toprak, çeşitli ağaçlar ve bunlar dışında Çölmekçi Mahalle'sinde bulunan iki katlı evini hibe etmiştir. Süleyman Beşe vefat ettikten sonra çocukları Mehmet, Bünyad ve Ali mahkemeye gelerek hibe edilen bu yerlerde kendilerinin alakaları olmadıklarını, bu mülklerin kardeşleri Mustafa'ya ait olduğu bildirmişlerdir (TŞŞ, 1833, 29/8). Bu hibeyi onayladıklarını bildirmeseler bile Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvasına göre, anne ve babanın sağlıklarında çocuklarına yaptıkları hibelerde, anne baba öldükten sonra diğer çocuklar hukuken yapılan hibeye itiraz veya yapılan hibede hak iddia edememektedir.

Mes'ele: Zeyd, sıhhatinde mülk menziline nisfını ifraz ve tâyin idüp kızı Hind'e hibe ve teslim itdikden sonra Zeyd fevtoldukda Zeyd'in oğlu Amr hibeyi tutmamağa kâdir olur mu?

El-Cevap: Olmaz (Demirtaş, II, 2014, s. 220).

Kişilerin hibe yaparak karşı tarafa maddi destek sağlamayı amaçladığını düşündüren kanıt azat olan kölelere yapılan hibelerdir. İslam hukukunda kölelerin mülk edinme hakları olmadığından azat olunca her hangi bir mal varlığına mâlik olmazlardı. Bu nedenle sahipleri onlara hür olduktan sonraki hayatlarını kolaylaştırmak ve hür hayata daha çabuk uyum sağlayabilmeleri amacıyla olsa gerek çeşitli mal-mülk hibesinde bulunmuşlardır.⁵ Gönye Sancakbeyi Ömer Bey 11-20 Ağustos 1648 (Evâhir-i Recep 1058) tarihinde Aşağıhisar Mahallesinde bulunan mülkü azatlı cariyesi Çesmisiyah'a hibe etmiştir (TŞŞ, 1831, 3/10). 8-17 Haziran 1652 (Evâil-i Recep 1062) tarihli kayıta Fatma Hatun kocası Elhac Murad Beşe'nin azatlı kölesi Siyavuş'a içinde çeşitli ağaçları olan bahçe hibe etmiştir (TŞŞ, 1832,

⁴ İslam miras hukukunda mirasın mirasçılara paylaşımı ve kadının yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cin&Akgündüz, 2011, s. 554-567; Aydın, 2015, s. 298-315; Akyılmaz, 2007, s. 471-502; Çakır, 2015.

⁵ XVII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da birçok köle sahibi kölelerini azat ettikten sonra onlara hibede bulunmuşlardır. Bk. Altindeğer, 2022, s. 89-90.

91/5). Maddi destek amaçlı olduğu düşünülen bir hibe de Kindinar Mahallesinden Süleyman Çelebi'nin emektarının kendisine yaptığı hizmetlere karşılık olduğu düşünülen hibedir. 25 Mart-3 Nisan 1649 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1059) tarihli bu kayıta Süleyman Çelebi emektarı Mahmut'a kendi mülkünden ayırdığı bir miktar mülkü hibe etmiştir (TŞŞ, 1831, 18/2).

2.2. Karşılıklı (İvazlı) Yapılan Hibeler

İncelenen 59 hibe kaydının 8'i karşılıklı (ivazlı) gerçekleşmiştir. Karşılıklı gerçekleşen hibe kayıtları hibe yapan kişi hibe ettiği şeyi belirttikten sonra "Ahmet'e hibe ve temlik ettim, ol dahi hibeyi kabul ve kabz ittikten sonra merhum Ahmet'ten hibe mukabelesinde eşyayı ivaz aldım" şeklinde olmaktadır. Karşılıklı hibelerin biri dışında hepsinde hibe yapan taraf kadınlar olmuştur. Kadınların hibe yapıp ivaz aldıkları kişilerin 2'si koca, 1'i yeğen, 1'i torun, 3'ü ise akrabalık ilişkisi olup olmadığı belirtilmeyen kişilerdir. Aşağıda hibe yapan kişinin yaptığı hibenin ne olduğu ve karşılığında ne aldığını gösteren bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 2. Karşılıklı (İvazlı) Hibeler

TŞŞ Defter No/Belge No	Hibe Eden	Hibe Edilen	Hibe Konusu	İvaz Olarak Alınan
1831, 73/3	Safiye bt. Abdullah	Kocası İbrahim b. Abdullah	Aşağıhisar'da içinde çeşitli ağaçları olan bahçeli tek katlı ev	Ergaliye köyünde 10 adet asmalı ağaç
1831, 99/4	Halime bt. Mehmet	Kız kardeşinin oğlu	Eksottha Mahallesinde bulunan tek katlı oda, ahır, köhne ambar ve çeşitli ağaçlar	Mushaf-ı Şerif
1832, 15/6	Narin bt. Aydın	Piri Beşe b. İlyas	Ortahisar'da Amasya Mahallesinde bulunan iki katlı mülk	Mavi ve kırmızı taşlı iki altın yüzük
1832, 15/7	Ayşe bt. Hasan	Hasan Beşe b. Mahmut	İçinde çeşitli ağaçları olan arsa	Bir ferace kumaş
1832, 84/5	İbrahim Beşe b. Murat	Debbağ Mehmet Çelebi	Debbağhane Mahallesinde mülk	1 tonluk kumaş
1832, 94/6	Asiye bt. Osman	Kocası Celal b. Abdullah	İki katlı mülk	1 tüfek
1833, 8/3	Saime bt. Hasan Bey	Osman Ağa b. Murat Beşe	Ortahisar'da Eski Saray Mahallesinde mülk ve eşya	Rus asıllı bir cariye
1833, 45/2	Saliha Hatun	Oğlunun oğulları Hasan Çelebi ve Hüseyin Çelebi	İçinde ağaçları ve sofası olan ev	20 kuruş

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi yapılan hibe karşılığında bir şey alınırsa bu işlem hibe işleminden çıkıp, satış akdine dönüşmektedir. Ancak akdin hibe mi satım mı olduğunu belirleyen ana ölçüt, hibede herhangi bir karşılığın bulunması değil hibe edilen malın değeriyle karşılığında alınan mal veya hizmetin değeri arasında makul bir dengenin bulunup bulunmadığıdır. Kayıtlarda ne yapılan hibenin ne de verilen karşılığın (ivazın) para olarak değeri belirtilmediği için hibe ve karşılık (ivaz) arasında bu dengenin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak 8 adet karşılıklı (ivazlı) hibe kaydında, hibe mukabelesinde verilen bedellerin çoğunun sembolik olduğu düşünülmektedir. Örneğin 7 Aralık 1650 (13 Zilhicce 1060) tarihinde, Halime kız kardeşinin oğluna Eksotha Mahallesinde bulunan oda, ahır, köhne ambar ve çeşitli ağaçlar hibe etmiş ivaz olarak Mushaf-ı Şerif almıştır (TŞŞ, 1831, 99/4). 24 Aralık 1650 (Selh-i Zilhicce 1060) tarihli kayıta Aşağıhisar'da Abdullah Çelebi Mahallesinden Safiye, kocası İbrahim'e aynı mahallede bulunan içinde çeşitli ağaçları olan bahçeli tek katlı evini hibe etmiş ivaz olarak Ergaliye köyünde bulunan 10 adet asmalı ağacı almıştır (TŞŞ, 1831, 73/3). Sembolik bir ivaz olarak görünen bir kayıta ise durum farklıdır. Zira hibeyi yapan şahıs önce hibe yaptığı kişi adına mülkü başkasından satın almış daha sonra ona hibe etmiştir. 24 Mart-2 Nisan 1651 (Evâil-i Rebiülahir 1061) tarihli bu kayıta, Debbaghane Mahallesinde yaşayan Ayşe, yine aynı mahallede bulunan ağaçlıklı arsayı Ortahisar Mahallesinde yaşayan Emine'den Hasan Beşe adına 37 kuruşa satın almış, daha sonra bu arsayı Hasan Beşe'ye hibe etmiştir. Hasan Beşe bu hibenin karşılığında Ayşe'ye ivaz olarak ferace kumaşı vermiştir (TŞŞ, 1832, 15/7). Hibe edilen arsayı Hasan Beşe'nin doğrudan Emine'den neden satın almadığı ve aracı olarak Ayşe'yi kullandığı hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

Hibe karşılığında verilen karşılık (ivaz) bedellerine bakıldığında sadece bir kayıta karşılık (ivaz) bedeli olarak para verilmiştir. 26 Temmuz-4 Ağustos 1653 (Evâil-i Ramazan 1063) tarihinde Eksotha Mahallesinde yaşayan Saliha Akçaabat'ta bulunan içinde ağaçları olan sofalı evini oğlunun oğulları Hasan ve Hüseyin Çelebi'ye hibe etmiş karşılığında 20 kuruş ivaz almıştır (TŞŞ, 1833, 45/2). 20-29 Mayıs 1652 (Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1062) tarihli kayıta, Saime, Ortahisar'da Eski Saray Mahallesinde bulunan mülk ve eşyayı Osman Ağa'ya hibe etmiş karşılık olarak Rus asıllı bir cariye almıştır (TŞŞ, 1833, 8/3). Cariyenin fiziksel özellikleri ve yaşı belirtilmediği için hibe edilen mülk ile değerlerinin karşılaştırılması mümkün görünmemekte ve bu nedenle kayıt hibe akdi olarak ele alınınca, yukarıda belirtilen dengenin olduğu düşünülmektedir.⁶

⁶ Trabzon'da satılan kölelerin fiyatları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Altindeğer, a.g.t., s. 158-186.

2.3. Hibe Üzerine Yaşanan Anlaşmazlıklar

İncelenen üç sicil defterinde toplam 32 kayıta hibe ile ilgili anlaşmazlık davaları tespit edilmiştir.⁷ Hibe konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, genellikle anne veya baba çocuklarından birine hibe yaptıktan sonra öldüklerinde hibe yapılan kişiyle diğer varisler arasında miras paylaşımında çıkmıştır. Hibe işlemi hibe eden ve alan arasında icab ve kabul yani hibe edenin “hibe ettim”, hibeyi alanın da “kabul ve kabz ettim” şeklindeki ifadeleri ile gerçekleştiğinden; mahkemeye yansıyan anlaşmazlıklar hibeyi alan kişinin şahitlerle ispatlaması sonucu hibeyi alanın lehine sonuçlanmıştır. Miras paylaşımında varisler arasında çıkan anlaşmazlıklardan birinde Odabaşı Mustafa Beşe ölmeden önce karısı Ayşe Hatun’a Gürcü asıllı Fersa isimli bir cariye hibe etmiştir. Mustafa Beşe öldükten sonra kardeşleri Ferhat, Miyase ve Rukiye hibeyi tanımamışlardır. Ayşe hibeyi şahitlerle ispatlayınca cariye Ayşe’nin mülkünde kalmıştır (TŞŞ, 1831, 7/2).

14-23 Mart 1650 (Evâsıt-ı Rebiülevvel 1060) tarihinde, kardeşler arasında çıkan bir anlaşmazlıkta, vefat eden Elhac Mahmut kayıt tarihinden 20 sene önce oğulları Ömer ve Ahmet’e bir börekçi fırını, bir bozahane, bir debbağ dükkânı ve bir pabuççu dükkânı hibe etmiştir. Elhac Mahmut’un vefatından sonra kızı Gülsüme adı geçen dükkânlarda kendisinin de hakkı olduğunu söyleyip zabt edince Ömer ve Ahmet mahkemeye başvurup Gülsüme’den davacı olmuşlardır. Gülsüme’nin hem kocası hem de mahkemede vekili olan Ali Çelebi, adı geçen dükkânların yerinin vakfa ait olduğunu ve Elhac Mahmut’un bu dükkânları iki defa yenileyip tamir ettirdiğini bildirmiş ve mahkemeye fetva ibraz etmiştir. Fetvaya göre Mahmut yeri vakfa ait dükkânları oğullarına hibe ettikten sonra bu dükkânlar yanınca, Elhac Mahmut kendi parasıyla binaları tekrar tamir ettirmiş ve ölünceye kadar kendisi tasarruf etmiştir. İlk hibe edilen dükkânlar yandığı için ortada hibe edilen bir nesne bulunmadığından adı geçen dükkânlar terekeye dâhil edilmesi gerekmektedir. Mahkeme fetva gereğince dükkânların kardeşler arasında taksimine hüküm vermiştir (TŞŞ, 1831, 48/1).

6-15 Mart 1649 (Evâhir-i Safer 1059) tarihli dava kaydından 25 sene önce merhum Mehmet Ağa, hizmetinde bulunan merhum Musli’ye mülk hibe etmiştir. Hibe işlemi gerçekleşikten sonra Mehmet arazinin üstünde bulunan binayı tamir ettirip kendisi kullanmıştır. Mehmet Ağa öldükten sonra oğlu Ahmet babasının hibesini yenilemiştir. Hibeyi alan Musli de vefat edince bahsi geçen mülk Musli’nin kızı Fatma’ya intikal etmiştir. Ahmet’in oğlu Mehmet babası öldükten sonra bu mülkü geri almak isteyince Fatma

⁷ TŞŞ, 1831, 7/2, 15/3, 23/11, 32/4, 39/8, 46/4, 48/1, 76/3; TŞŞ, 1832, 4/7, 10/6, 12/4, 19/3, 35/4, 49/3, 49/5, 49/6, 54/2, 54/3, 92/2, 98/1, 102/2, 105/9; TŞŞ, 1833, 7/4, 10/2, 14/7, 14/8, 15/1, 17/1, 32/2, 39/6, 48/5, 49/9.

mahkemeye başvurmuş, Fatma hibeyi şahitlerle ispatlayınca mülk Fatma'da kalmıştır (TŞŞ, 1831, 15/3). Bu kayıttta davacı olan Fatma 24 Ocak-2 Şubat 1651 (Evâil-i Safer 1061) tarihinde dava edilen taraf olmuştur. Hibe yapan taraf da hibe yapılan taraf da öldükten sonra varisleri arasında gerçekleşen anlaşmazlıkta merhum Mehmet Beşe'nin karısı Melek Hatun, Fatma'nın babası Musli'nin kendi babası Mehmet Beşe'ye Ketenci Mahallesi'nde bulunan bir arsayı hibe ettiğini, Fatma'nın bu arsada hak iddia ettiğini ve kendi tasarrufuna mani olduğunu söyleyerek Fatma'dan şikâyetçi olmuştur. Melek Hatun hibeyi şahitlerle ispat edince mahkeme mülkün Melek Hatun'un babasının olduğuna hüküm vermiştir (TŞŞ, 1832, 4/7).

Hibe anlaşmazlıkları çoğunlukla hibe işlemini yapan tarafların vefatlarından sonra yaşanırken hala hayatta olup hibe yapan ve alan arasında yaşanan ihtilaflar da mevcuttur. Bu ihtilafların özellikle anne veya baba ile çocukları arasında yaşanması dikkat çekicidir. 5-14 Eylül 1652 (Evâil-i Şevval 1062) tarihli üç ayrı kayıttta, Bostan, babası Ömer Beşe'den şikâyetçi olmuştur. Ömer Beşe, oğlu Bostan küçükken ve onu sünnet ettirdikten sonra evini, bahçesini, dükkânının yarısını, Meydan-ı Şarki Mahallesi'nde bulunan iki evini Bostan'a hibe etmiştir. Adı geçen mülkler Bostan'ın tasarrufunda iken Ömer Beşe geri almak istemiştir. Bostan hibeleri ispat edince mahkeme hibelerin geçerliliğine hüküm vermiştir (TŞŞ, 1833, 14/7, 14/8, 15/1). 24 Ocak-2 Şubat 1650 (Evâhir-i Muharrem 1060) tarihinde Yaşe isimli zimmi kadın mahkemeye başvurmuş, oğlu Mehmet b. Abdullah'ın Eksotha Mahallesi'nde bulunan mülkü zapt ettiğini ve kendisine mani olduğunu bildirmiştir. Mehmet'e sorulduğunda, annesi Yaşe'nin bu mülkü kendisine 16 sene önce hibe ettiğini ve bu mülkün o zamandan beri kendisinin tasarrufunda olduğunu belirtmiş ve durumu şahitler ile ispatlamıştır (TŞŞ, 1831, 39/8). Yine bir gayrimüslim baba ve oğul arasında geçen anlaşmazlıkta, baba yaptığı hibeden geri dönmek isteyince oğlu mahkemeye başvurmuştur. 4-13 Ocak 1651 (Evâsıt-ı Muharrem 1061) tarihli bu davada, Nikola babası Levinkin'in kendisine birçok eşya hibesinde bulunduğunu hatta bu hibeyi sicile kaydettirip hüccet aldığını, ancak daha sonra babasının bu hibeden geri döndüğünü bildirmiştir. Levinkin de yaptığı hibeyi ve daha sonra hibesinden geri döndüğünü doğrulamıştır. Mahkeme hibeden sonra kabz gerçekleştiği için hibenin geçerliliğine ve Levinkin'in bu mallardan men edilmesine karar vermiştir (TŞŞ, 1831, 76/3).

2.4. Hibeden Geri Dönüş

İslam hukukuna göre hibe yapan kişi bağışını yaptıktan sonra teslim alınma (kabz) gerçekleşmeden hibesinden geri dönme (rücu etme) hakkına sahiptir. Hibede bulunanın yaptığı hibeden, teslim alındıktan sonra (kabzdan sonra) geri dönüp dönemeyeceği konusu fakihler arasında tartışmalı bir konudur. Bu tartışmaların sebebi ise hibeden dönmeyi kınayan,

babanın oğluna yaptığı hibeden dönebileceğini söyleyen, hibenin karşılıklı (ivazlı) olması veya hibe edilen malın kabzedilmiş bulunması gibi şartlar getiren hadislerin varlığıdır. Kabz sonrasında hibe eden kendi başına hibeden rücu edememekte, ancak hibeyi yaptığı kişinin rızasıyla ya da hâkimin hükmü ile hibesinden geri dönebilmektedir. Hâkim, hibeden geri dönmeye engel sayılan bir sebep yoksa veya geri dönme talebi kabul edilebilir bir mazerete dayanıyorsa talebi onaylamaktadır. Hanefilere göre, kan hısımlığı olan kişilere yapılan hibeler, karı-koca arasında yapılan hibeler, bağışlayanın karşılığında bir ivaz alması, hibe edilen malın hibe edilen kişi tarafından elden çıkarılması, hibenin hayır ve sevap amaçlı yapılması veya taraflardan birisinin ölmesi geri dönmeye engel teşkil eden sebeplerdir (Bardakoğlu, 1998, 425).

İncelenen Trabzon sicillerinde sadece bir adet hibeden geri dönme kaydı vardır. Tekfur Çayırı Mahallesi'nde yaşayan Safiye Hatun 28 Eylül-7 Ekim 1649 (Evâhir-i Ramazan 1059) tarihinde, Hüseyin isimli şahsa mülk ve bahçesini hibe etmiş ve Hüseyin de hibeyi “kabul ve kabz eyledim” demiştir (TŞŞ, 1831, 27/15). Yaklaşık bir ay sonra Safiye Hatun mahkemeye gelerek bundan önce mülkünü Hüseyin'e nafaka ve kisvesini temelli görmek şartıyla ivazsız hibe ettiğini, ancak Hüseyin'in nafakasını temelli ödemeyi kabul etmediğinden hibesinden geri döndüğünü bildirmiştir. Mahkeme, karşılıksız olan hibeden geri dönmenin meşru olduğunu belirterek hibenin feshine hüküm vermiştir (TŞŞ, 1831, 29/4).⁸

Hibe konusunda yaşanan anlaşmazlıklarda incelenen bir kayıтта, hibe eden taraf hibesinden geri dönmek istediği için hibe edilen taraf mahkemeye başvurmuştur. Daha önce bahsi geçen bu kayıтта⁹ hibe eden taraf yaptığı hibeden geri döndüğünü söylemiş, hibeyi alan şahıs ise bu duruma rızası olmadığını bildirince mahkeme hibenin geçerliliğine hüküm vermiştir (TŞŞ, 1831, 76/3). Bu kayıttla hibeden geri dönmeye engel oluşturan sebepler olsa bile hâkimin hibenin feshine karar vermesi için tarafların karşılıklı rızasını dikkate aldığı gözlenmiştir.

SONUÇ

1648-1653 (1058-1063) yılları arasını içeren 1831, 1832 ve 1833 numaralı Trabzon şer'iyeye sicillerinde toplam 91 adet hibe ile ilgili kayıt tespit edilmiştir. Trabzon'da kadınların erkeklerden daha fazla hibe işlemi yaptığı, hibelerin çoğunlukla yabancıya değil de hane içi

⁸ Kayıтта “bila ivaz” diye belirtilmesine rağmen İslam hukukuna göre bir kişinin hibe karşılığında kendisini ömür boyu beslemesi şartı da bir ivazdır ve eğer mevhubun leh bu ivazı yerine getirmezse vâhib hibe ettiği mevhubu (hibe konusu) geri alabilir. Bk. Bilmen, 1976, s. 241.

⁹ Bkz. “Hibe Üzerine Yaşanan Anlaşmazlıklar” başlığı altındaki son örnek.

ve akrabaya yapıldığı gözlenmiştir. Hibe sevap kazanma amaçlı muhtaç bir kişiye yapılan bir bağış olarak düşünüldüğünde, Trabzon'da yapılan hibelerin çoğunluğu aile arasında gerçekleştiğinden sevap amaçlı olmaktan çok aile veya akrabalar arasında mülk aktarımı şeklinde düşünülebilir. Sevap kazanma için yapıldığı düşünülen hibe akitlerinin bazılarında “*hasbetenlillah*” (Allah rızası) tabiri geçmekte olup, bazılarında ise hibe yapanlar (vâhibler), sadece azat olduğunda mülk edinme hakkı olan azatlı kölelerine hibede bulunmuşlardır. Kayıtlara göre incelenen dönemde Hibede bulunan şahıslar paradan ziyade genellikle mülk hibe etmişlerdir. Toplam 59 hibe kaydının 8'inde hibe yapan kişi hibe karşılığında ivaz almıştır. İvaz bedellerine bakıldığında hibe karşılığında verilen ivazların çoğunluğunun sembolik olduğu düşünülmektedir.

Hibe anlaşmazlıkları genellikle hibe akdini oluşturan tarafların vefatından sonra tarafların varisleri arasında ortaya çıkmıştır. Hibe yapılan taraf hibenin gerçekliğini şahitlerle ispatlayınca mahkemede sonuç hibe yapılan tarafın lehine sonuçlanmıştır. Hibe akdinin tarafları hala sağken birbirleri arasında çıkan anlaşmazlıklar da olmuş, bu anlaşmazlıklar anne veya baba ile çocukları arasında gerçekleşmiştir. Trabzon'da hibe yapan tarafların hibesinden çok fazla geri dönmedikleri (rücu etmedikleri) gözlenmiştir. Bu çalışmada sicillere yansıyan hibe akitleri değişik şekillerde incelenirken bölgesel anlamda Trabzon halkının bu konudaki genel temayülü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH. ŞSC. d., Trabzon Şer'iyeye Sicilleri, Defter no. 1831, 1832, 1833.

Diğer Kaynaklar

Açık, Turan. (2016). 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Muhtedi Yeniçeriler, *CIEPO-22 Sempozyum*, 4-8 Ekim, Trabzon, s. 177-190.

Akyılmaz, Gül. (2007). Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 471-502.

Akyılmaz, Gül. (2017). Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, s. 325-364.

Alkım, U. Bahadır vd. (2014), *Redhouse Sözlüğü, Türkçe/Osmanlıca-İngilizce*. Sev Yayıncılık.

Altındağ, Sabiha. (2022). *Uzak Ülkelerin İnsanları: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Hayatında Köleler*. Basılmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aybakan, Bilal. (2011) Teberru. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40, 215-216.
- Aydın, M. Akif. (2015). *Türk Hukuk Tarihi*. Beta Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1998). Hibe. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17, s. 421-426.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1976). *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4, Bilmen Yayınevi.
- Bostan, Hanefi. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK.
- Bölükbaşı, Ömer Faruk. (2019). Riyal. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ek-2, s. 426-428.
- Cin, H.-A. Akgündüz. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Çakır, Adem. (2015). *Klasik Dönem Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Yeri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demirtaş, H. Necati. (2014). *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Kubbealtı Yayınları, II.
- Düzdağ, Ertuğrul. (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları: Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*. Kapı Yayınları.
- İnan, Kenan. (2013) Taşrada Bir Yeniçeri Zabiti, Ebubekir Çavuş. *Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Serander Yayınları, s. 253-275.
- Lowry, H. (2012). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, Aslı. (2018). *Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Kadını (XVII. Yüzyılın İlk Yarı)*. Basılmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2, M.E.B. Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şener, Abdulkadir. (1984). *İslam Hukukunda Hibe*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şimşirgil, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci. (2008). *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. KTB Yayınları.
- Yılmaz, İbrahim. (2017). İslam Hukukunda Hibe Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, (18), s. 211-232.